

Втора Част – След Руско-турската война

След освобождението на част от България от Русия през 1878 г. Екзархията продължи да работи успешно за националната кауза в Македония и Тракия, останали под Османско господство като следствие на несправедливия Берлински договор (въпреки историческата и етническата си принадлежност към България). Но българското просвещение и училищно дело в тези чисто български области ставаше все по-трудно. Всичко, което Екзархията успя да постигне в това отношение сега беше разстроено и разбито. Българите в тези две области останаха без църкви и училища. Екзархията в Константинопол остана да съществува само на теория. Турското правителство отказа да я признае. То счете, че султан Абдул Азис е направил непоправима грешка, разрешавайки учредяването.

Възползвайки се от ситуацията, Цариградската Патриаршия отново се обяви за закрилница на християнското население на Империята. По нейно искане Високата Порта отреди в двете области никой български учител да не бъде назначаван без разрешение от местния гръцки владика. В резултат, почти всички български училища там бяха затворени, тъй като учителите бяха масово обявени за „неблагонадеждни“ от гръцките църковни власти и като не можеха да намерят работа, се изселиха в освободените територии на България. По фалшиви обвинения от гърците, голям брой български учители от Македония и Тракия бяха осъдени на изгнание в Мала Азия за противодържавна дейност. През 1887 г. Екзархията осведоми Министерството на външните работи в София за многото български учители, гниещи в азиатски зандани по клевети и машинации на гръцките първенци и владци с единственото обвинение, че са българи, дръзнали да учителстват в области със „силно гръкофилство“.

Особено силен беше ударът срещу българското просвещение в Серския санджак (окръг), където почти всички български учители бяха дадени под съд на военни трибунали и осъдени по обвинение, че са искали да отворят незаконно български училища. Това положение обаче, не продължи дълго. Българските общности се обединиха и подеха законна борба срещу грубите действия на Цариградската патриаршия. Те се обърнаха с петиция към Екзархията, към Османското правителство и към Европейската Комисия в Цариград. Според разпоредбите на Берлинския договор, тази Комисия беше длъжна да следи за провеждането на реформите за облекчаване на положението на християнското население в границите на Империята.

С петицията отново българите настояваха за правото да имат собствени училища под ръководство на Екзархията.

Неутолимата жажда на българите да изучат децата си на роден език даваше морална сила на Екзарха да продължи борбата за право на отваряне на нови училища и за просветното дело в Македония и Тракия. Общата борба на народа и Екзархията беше предмет на жив интерес от страна на чуждестранните консулства във вилаетите и от дипломатическите представители в столицата. Руските консули бяха особено силно загрижени относно училищата за българското насление. Изпълнени с възмущение доклади бяха изпращани до руското правителство и до руския посланик в Цариград, в които се подчертаваше, че е немислимо да продължава състоянието на контрол и „протекция“ от Патриаршията в българските училища.

Високата Порта не можеше повече да отхвърля справедливите и законни искания на българите в провинциите. Но проблемът беше решен по най-неочакван начин. Вместо да даде на Екзархията привилегиата за ръководене на училищното дело, Високата Порта превърна училищата от обществени в частни и ги подчини на така наречените местни образователни комисии (*„моариф комисиионлар“*) съгласно закон от 1869 г. Членовете на тези комисии бяха предимно турци и на практика това беше вариант на идеята на Мидхат Паша за „османизация“ на българските училища. Въпреки новата ситуация и продължаващите ограничения, в българските градове и села се откриваха наново много училища. Училищната комисия беше единствено овластена да издава разрешения за нови училища, да лицензира учители (при спазване на редица условия), да одобрява образователни планове и програми, както и да цензурира учебници. Зависимостта на Екзархийските училища от *„моариф-комисиите“* продължи до 1894 г.

В тази година упоритият Екзарх Йосиф успя с подкрепата на българските общности в Македония и Тракия и на общественото мнение в Княжеството, да извоюва от турското правителство почти същите привилегии, каквито имаха гръцките патриархийски училища в рамките на Османската империя. Чрез *„ираде“* (декрет) издаден на 13 април 1894 г. от Министерството на правосъдието и религиозните свободи, българските училища отново ставаха обществени институции и минаваха на пряко подчинение на Екзархията и епархийските епископи и митрополити, а по места се ръководеха от църковните и училищни настоятелства. Според *„ирадето“* българските митрополити се задължаваха да преставят на местните директори на просветата (*„моариф*

мюдюр“) списък на българските училища в епархията, училищната програма, имената на учителите и документ за тяхната правоспособност. Този документ, както и учебниците се подпечатваха и заверяваха с „Проверено от Екзархията“. Екзархът лично, местните предстоятели на епархии, както и председателите на настоятелства бяха отговорни пред властите за дейността на училищата и учителите.

Основаването на Солунската мъжка гимназия през 1881 г. наречена на светите братя Кирил и Методий, беше от особено значение за развитието на българското просветно дело в Османската империя. Идеята за създаването и принадлежи на изтъкнатия просветен деец и фолклорист Кузман Шапкарев от Охрид, който в 1880 г. представи на Просветното министерство в София и на Екзархията в Цариград подробен план за организацията на просветното дело в Македония и Тракия. На първо място в неговия план бяха Мъжката и Девическата гимназия с интернат в Солун. Мъжката гимназия беше основана с активното участие на известния общественик и смел борец за независима българска Църква – роденият в Прилеп Методи Кусевич, който по-късно стана старозагорски митрополит. Младежи от всички краища на Македония и Тракия се учеха в гимназията. Съзнавайки колко е важно обучението на бъдещи български учители, Екзархията искаше да основе педагогически отдел към гимназията, но Министерството на народната просвета в София отклони предложението с аргумента, че завършилите 7-ми клас (сегашен 10-ти) са готови да учителстват и без специална педагогическа подготовка. След изричното настояване на Екзарха и на просветното настоятелство към Екзархията (с председател М. Кусевич и членове проф. Стефан Панаретов, Петко Тъпчилещов и др.) педагогически отдел все пак беше основан през учебната 1887-1888 г.

След завършване на Солунската гимназия голям брой младежи се насочваха към учителската професия. До 1893 г. от завършилите общо 171 на учителствуване се посветиха 88, а 15 завършиха разни европейски университети. С малки изключения всички станаха учители в Македония и Тракия.

Първоначалното девическо школо в Солун, основано от Славка Динкова (сестра на известния просветен деятел от Възраждането Георги Динката), стана Солунска девическа гимназия през 1882 г. под името Св. Благовещение.

Много скоро след това в Солун се откри и Търговска гимназия. Мъжка и девическа гимназии бяха открити и в Битоля, а педагогически училища – в Сяр и

Скопие. За идващите от по-отдалечени места на Македония и Тракия бяха създадени общежития. В Солун отвори врати и българска книжарница.

Използвани материали:

- 1/ *Българската Екзархия и службата и на Народното просветно и културно дело*, София, 1960..
- 2/ Патриарх Кирил Български, *Екзарх Антим Първи*, София, 1916, р. 673.
- 3/ *Educational Work of the Bulgarian Exarchate*, *Dimitar Donchev*, Balkanika, Volume VI, number 2, 1972